

Валерій Власенко*
Сумський державний університет
м. Суми, Україна

УДК 314.743(=161.2)(497)"1918/1945"
doi: 10.19090/rs.2022.6.75-87
Оригіналан научни рад
примљен 29.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ (ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО)

У роботі йдеться про спадщину образотворчого мистецтва української політичної еміграції в країнах Південно-Східної Європи в період між двома світовими війнами. Крізь призму документів центральних державних архівів Болгарії, України і Чехії та матеріалів тогочасної української преси показані творчі студії професійних митців та художників-аматорів в Болгарії, Румунії й Югославії. Охарактеризовано різні види і техніки мистецтва, в яких працювали українські емігранти. Визначено творчий доробок митців емігрантського періоду їхнього життя.

Ключові слова: Болгарія, Румунія, мистецтво, скульптура, українська політична еміграція, Югославія.

Важливою складовою діяльності української політичної еміграції в період між двома світовими війнами в Європі взагалі й у балканських країнах зокрема була культурна робота. Її інтенсивність різнилася територіально, що залежало від багатьох факторів. Головним серед них була наявність відповідних інтелектуальних сил, культурних діячів. Якщо у політичних центрах української еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Франція, Чехословаччина) таких сил не бракувало, то у периферійних осередках було недостатньо. До периферійних осередків еміграції відносяться Болгарія, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія). Румунія займала проміжне місце між політичними центрами та периферійними осередками еміграції. До Болгарії й Югославії українці потрапили у складі білих армій Денікіна і Врангеля, до Румунії – у складі частин Армії УНР, білих армій та повстанських загонів. Серед емігрантів було чимало і цивільних осіб, біженців. Особливістю Югославії було те, що до Першої світової війни в країні вже проживала українсько-русинська меншина, яка тією чи іншою мірою співпрацювала з новоприбулою

* v_m_vlas@ukr.net

політичною еміграцією. Під політичною українською еміграцією автор розуміє ту її частину, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною, організаційно структурованою та сповідувала ідею української самостійної державності у будь-якій її формі. У роботі не йдеться про уродженців України, які вважали себе приналежними до російської еміграції та російської культури, наприклад, Леонід Браїловський, Ананій Вербицький, Степан Колесников та ін. Також не розглядається творчість представників українсько-русинської меншини в Югославії й автохтонного українського населення в міжвоєнній Румунії (Північна Буковина, частина Бессарабії).

Окремі аспекти культурної діяльності міжвоєнної української політичної еміграції в балканських країнах вже знайшли висвітлення в науковій літературі, зокрема з історії еміграції з колишньої Російської імперії до Болгарії (Kěseva, 2008; Matiash, 2021), Югославії (Kozlitiņ, 1996; Kozlitiņ, 1996; Sahan, 2012), українських емігрантських організацій (Liskij, 2008; Vlasenko, 2011a; 2011b; 2011c), культурних інституцій (Vlasenko, 2017, 2018a, 2020), заходів (Liskij, 2008; Rumiantsev, 2008; Vlasenko, 2014, 2018b; Hula, 2018), діячів (Stepovuk, 1994; Nakova, 2007; Vlasenko, 2012) та ін. Але бракує узагальненої інформації про мистецькі студії українських емігрантів в балканських країнах. Саме тому автор ставить собі за мету охарактеризувати творчу спадщину українських політичних емігрантів на ниві образотворчого мистецтва в Болгарії, Румунії й Югославії в період між Першою та Другою світовими війнами.

Найбільш відомим художником і скульптором української політичної еміграції в Південно-Східній Європі взагалі та Болгарії зокрема був Михайло Паращук (1878–1963). Він народився у с. Варваринці, нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Навчався у Краківській і Віденській академіях мистецтв, Львівській політехніці, Академії Р. Жульєна та майстерні О. Родена в Парижі. Працював скульптором у Львові, Варшаві, Мюнхені та Києві. Під час Першої світової війни був заарештований австро-угорською владою, згодом став членом Союзу визволення України, вів курси скульптури, гончарства та різьблення по дереву у таборах військовополонених у Раштаті та Венцлярі. З 1918 р. жив в Україні. У 1919–1921 рр. був секретарем Дипломатичної місії УНР в Естонії, 2-м секретарем Надзвичайної дипломатичної місії УНР в країнах Балтії з місцем перебування в Ревелі (Таллінн). У 1921 р. як представник гуманітарної місії Міжнародного Червоного Хреста й уповноважений Українського Червоного

Хреста на Балканах (Болгарія, Греція, Румунія, КСХС) і в Туреччині прибув до Софії для вивчення становища українських і російських військовополонених. З того часу і до своєї смерті проживав у Болгарії (Matviienko, 2004: 256).

Плідною виявилася творча діяльність М. Парашука у міжвоєнний період. Широкий був спектр його праць – від проектів пам'ятників та оздоблення великих архітектурних споруд до дрібної пластики. Ним були виконані скульптурні портрети таких відомих болгарських громадсько-політичних і культурних діячів, як Михаїл Арнаудов (1932), Дімітр Благоев (1922), Христо Ботев (1940), Рад Дедев, Гоце Делчев (1924), Стефан Караджа, Алеко Константинов, генерал Данаїл Ніколаєв, Сава Огнянов, Йордан Пекарєв, Стоян Омарчевски (1923), Цанко Церковски, Стіліян Чілінгіров, Пейо Яворов (1925) та інші. Він – автор портретів українських громадських діячів: колишнього голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії Жоржа (Юрія) де Гасенка (1924), історика, етнографа, соціолога Михайла Драгоманова, Голови Директорії УНР і Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри (1936), першого міністра закордонних справ УНР, голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції Олександра Шульгина (1932), археолога, культуролога, митця Вадима Щербаківського (1936), польських діячів – Владлена Зембужського (1935), Генріка Сенкевича, Тадеуша Грабовського (1929), Владислава Барановського (1937), японського – Ріучіо Умеди та інших (Sterovuk, 1994: 78-113). Зауважимо, що бюст Головного Отамана військ УНР був виготовлений художником як дарунок Комітету із вшанування пам'яті Симона Петлюри в Парижі. Комітет лише відшкодував вартість виливки з бронзи (ЦДАБ, 1717К-1-570: 38).

М. Парашук відзначився і на ниві монументально-декоративної скульптури. У середині 1920-х рр. він виготовив низку барельєфів для будівлі шоколадної фабрики Пеева (Софія), Драгалевського монастиря у підніжжя гори Вітоша поблизу Софії, пошти у Варні, торгово-промислової палати в Бургасі. Наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. М. Парашук співпрацював із провідними болгарськими архітекторами І. Василевим, Т. Горановим, А. Дубовиком, П. Загорським, П. Койчевим та іншими. Скульптор брав участь в оформленні орнаментально-декоративних композицій фасаду й інтер'єру Судової палати (двері, фронти, одвірки), Болгарського національного банку (образ св. Миколая, двері із копіями стародавніх болгарських монет, численні декоративні мініатюри у залах, колони, надгробки,

радіаторні решітки, вентиляційні продухи, парпети сходів, орнаментальні і декоративні скульптури, зодіакальний годинник тощо), вестибюлю Військової академії імені Георгія Сави Раковського (капітелі для колонади, настінні рельєфи, багатофігурні барельєфи, оформлення плафона, декоративні вставки). Напередодні Другої світової війни М. Парашук виконав кілька декоративних прикрас для будівлі Міністерства оборони Болгарії (Stepovuk, 1994: 115–150).

М. Парашук був членом мистецьких об'єднань *Съвременно изкуство* та *Съюз на дружествата на художниците в България*. Брав участь у виставках цих професійних організацій (Накова, 2007: 10). Листувався з директором Музею визвольної боротьби України (Прага), професором Д. Антоновичем та політичним діячем Д. Андрієвським щодо організації в Софії виставки української графіки, що у 1933 р. експонувалася в Берліні та Празі (ЦДАБ, 1717К-1-287: 23; ЦДАГО, 269-2-18: 58). Частина творів М. Парашука була передана МВБУ в Празі (Vlasenko, 2017: 70–72).

На ниві мистецтва в Болгарії відзначився і відомий художник, графік, геральдист, фалерист, соратник представника військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині, співредактора журналу *Гуртуймося* Василя Филоновича Микола Битинський (1893–1972), який у 1928 р. на замовлення Української громади в Болгарії виготовив проект прапора організації. Вишили стяг вже в Софії. Він же був автором обкладинок журналу *Гуртуймося* (графіка), що виходив у 1937–1938 рр. у болгарській столиці (ЦДАГО, 269-2-48: 3, 7–12зв).

У Румунії українських художників підтримувала Надзвичайна дипломатична місія УНР. Наприкінці вересня 1920 р. її голова К. Мацієвич інформував МЗС про те, що Місія замовила художнику, уродженцю с. Вербівці, нині Чернівецької обл. Євбезію Ліпечькому (1889–1970) портрети Т. Шевченка, Б. Хмельницького й І. Мазепи. Невдовзі портрет Кобзаря був виконаний. У міжвоєнний період його вивішували під час громадсько-політичних і культурних заходів української еміграції в Румунії. У цьому повідомленні йшлося також і про придбання Місією картини художника, уродженця с. Заставна, нині Чернівецької обл. Миколи Івасюка (1865–1937) *Богун веде козаків під Берестечко*. Це було зроблено з метою допомогти художнику повернутися в Україну (ЦДАВО, 3696-2-258: 18).

У таборах інтернованих українських вояків у Брашові й Орадя-Маре діяла Спілка художників. Найбільш активними її членами були хорунжі Степан Богданович, уродженець м. Суми Степан Дідов (1896–?) та

Валентин Маковкін. Вони ж допомагали своїм соратникам по зброї опанувати основи малювання (Pogokhivskiy, 1931: 74). Їх запрошували розписувати місцеві церкви й ікони в них. Художники виготовляли театральні декорації для вистав таборитів (Pavlenko, 1999: 278).

У 1923 р. С. Дідов виїхав на навчання до Вищої технічної школи у Брно (Чехословаччина) і до Румунії вже не повернувся. С. Богданович щороку виготовляв в українському національному стилі програмки культурних заходів еміграції – відзначення національних і державних свят (Д. Г., 1933: 38). Під час Шевченківських днів художник був оформлювачем так званих *живих образів*. Так, у 1936 р. під час відзначення 75-х роковин смерті Т. Шевченка *образ* – композиція, в центрі якої розташовувалося виготовлене Ю. Русовим гіпсове погруддя поета, обабіч якого стояло дві жіночі постаті, які тримали лавровий вінок, а перед пам'ятником знаходилося дві чоловічі фігури в гуцульських костюмах. У підніжжя скульптури сиділа група дітей, старший серед яких тримав у руках бандуру. С. Богданович виготовив для композиції відповідні декорації – образ архистратига Михаїла на фоні тризубу. Під час демонстрації цього *живого образу* український хор співав церковний гімн України *Боже єдиний, великий* (муз. М. Лисенка, сл. О. Кониського) (В., 1936: 15). Художник виготовляв декорації також і для театральних вистав та новорічних ялинок (Д. Г., 1938: 25).

Українська політична еміграція в Румунії виділяла кошти і на спорудження монументів. Так, у 1920 р. у Чернівцях (квартал № 67 кладовища на вул. Зеленій) був встановлений надгробок представнику НДМ УНР в Чернівцях доктору права Михайлу Догомилі (1875–1920) (Narizhniy, 1942: 320). Автор невідомий. У жовтні 1923 р. з ініціативи членів Катеринославського повстанського кошу *Визволення України* та за сприяння члена філії Українського товариства прихильників Ліги Націй в Румунії П. Горбуніва на цвинтарі св. Пантелеймона в околиці Бухареста на могилі повстанця Максима Давиденка було зведено пам'ятник на честь усіх лицарів – захисників України. Його опис було подано на сторінках Бюлетеня Пресового бюро при Дипломатичній місії УНР в Румунії. У центрі композиції – постать жінки, міцно прикутої до високої скелі. На паску, яким підперезана жінка, виразно виділяється український герб – тризуб. Приборканий орел (символ сили) сидить біля ніг прикутої жінки і, піднявши голову, дивиться їй в обличчя. У підніжжя орла і жінки лежать самопал, козацька шапка зі шликом, шабля і великий щит із зображенням тризуба. На

зворотному боці скелі викарбовано українською й румунською мовами напис: *Борцям за Українську Народну Республіку, що померли в Румунії, дещо нижче – слова Т. Шевченка Схаменіться вороженьки, бо лихо вам буде....* Автор пам'ятника – скульптор-емігрант фон Баумгартен¹ (ЦДАВО, 4465-1-157: 44зв, 49зв–50).

Найбільш відомою театральною художницею серед українських емігрантів в Румунії була Наталія Геркен-Русова (1897–1989). На цій ниві дебютувала у 1923 р. в Празі, виконавши декорації і костюми до вистави *Борис Годунов* для Театру на Виноградах. Потім була художником декорацій у театрах Брно (опери *Євгеній Онегін*, *Вертен*), Дрездена, Парижа, Подебрад (опера М. Лисенка *Ноктюрн*) та Флоренції. У 1929–1940 рр. вона – художник-декоратор Королівського театру в Бухаресті. Твори Н. Геркен-Русової експонувалися на художніх виставках в Парижі, Празі, Римі, Чернівцях (НАСР, UMP-67-861; Vlasenko, 2009: 230–231). Частину її проєктів декорацій для вистав, танцювальних і музичних вечорів, композицій, заставок, афіш, альбомів етюдів, акварельних творів наведено у книзі О. Пеленської (Pelenska, 2005: 136–137). У 1931 р. близько 30 малюнків художниці експонувалося на виставці в Чернівцях (ЦДАГО, 269-2-16: 76зв).

У Румунії Н. Геркен-Русова займалася художнім оформленням свят і театральних імпрез. У Бухаресті і Чернівцях поставила низку вистав за власною концепцією *ARS-ARMA PRO PATRIA* (*героїчне мистецтво*), зокрема свято *Аполо-Мілітанс* в Чернівцях (Narižnij, 1999: 124). З 1933 р. за запрошенням працювала декоратором, сценаристом і консультантом у німецькій кіностудії УФА (*Universum Film AG*, Берлін, Бабельсберг), співпрацювала з відомим продюсером, режисером і сценаристом Еріхом Поммером (*Erich Pommer*, 1889–1966) до його виїзду з Німеччини наприкінці 1933 р. Брала участь у зйомках фільму *Lubas Zobel*, була консультантом з української тематики (НАСР, UMP-67-861; Vlasenko, 2009: 222–224, 230–231). На теми *героїчного мистецтва* опублікувала книги (Herken-Rusova, 1936, 1939) та низку статей у часописах *Вістник* (Літературно-науковий вістник, Львів) і *Батава* (Бухарест) (Н. Г., 1941: 13–15).

Проживаючи в цей період в Бухаресті, Н. Геркен-Русова періодично виїздила до інших країн (Чехословаччина, Німеччина), де брала участь у культурно-мистецьких акціях української еміграції. Так, 4 березня 1933 р. в

¹ Ймовірно йдеться про Вільгельма (Василя) фон Баумгартена (1879-1962), який на початку 1920-х рр. вийшов на еміграцію і згодом жив в Югославії.

празькому залі *Унітарія* заходами Українського товариства *Зарево* була влаштована літературна маніфестація під гаслом *Apollo Militans Ukrainae*. Серед учасників – М. Антонович, О. Кандиба, М. Ніцкевич, У. Самчук, О. Чучкевич та інші. Мистецько-декоративну сторінку дійства виконала Н. Геркен-Русова (НАЃР, UMP-11-309).

На ниві художнього мистецтва виявив себе й Юрій Русов (1895–1961). Вчився малюванню та скульптурі в Київській художній школі у проф. Галімського та Мілкіна. Вже на еміграції викладав пластичну анатомію в Українській студії пластичного мистецтва в Празі. Він – автор скульптурних (гіпс) портретів О. Базилевської, Д. Донцова, І. Лоського, М. Мухіна та інших емігрантів, а також численних малюнків, пейзажів, красвидів, зокрема Румунії (НАЃР, UMP-67-858; Vlasenko, 2009: 229–230). Частину творів Н. Геркен-Русової та Ю. Русова передано до МВБУ в Празі (Vlasenko, 2017: 70–71).

Перші кроки на мистецькій ниві в Румунії зробила художниця-графік, авторка театральних костюмів і декорацій Тетяна Княгиницька-Душенко (1916–1982). Народилася у м. Грац (Австрія). У 1933 р. після закінчення Чернівецької гімназії переїхала до Бухареста, де спочатку закінчила юридичний факультет Бухарестського університету, згодом – Академію мистецтв. У румунській столиці познайомила з родиною Русових. У Н. Геркен-Русової навчилася декоративному мистецтву. Ще під час навчання в університеті розробила проекти театральних декорацій *Електра* Софокла, *Ліс*, *Стіна*, театральних костюмів *Лев*, *Місячне сяйво*, *Орест*, *Пілате*, *Пірам*, *Пролог* та *Тізбе*. У роки Другої світової війни жила в Берліні та Самборі (Східна Галичина), 1943 р. брала участь у виставці українського мистецтва у Львові, з 1945 р. проживала у США (Loza, 1983: 2; Pelenska, 2005: 148–149).

Серед художників, які брали участь у культурному житті української політичної еміграції в Югославії, можна відзначити росіянина Петра Трунова. Він був художником декоратором українських (ЦДАГО, 269-2-271: 172) і російських театральних труп. Його декорації позитивно оцінювала російська емігрантська преса. Він неодноразово брав участь у художніх виставках в Белграді (Kosyuk, 2010: 75, 202). В оформленні театральних вистав, зокрема, *Невольник* І. Карпенка-Карого та *Хмара* О. Суходольського, що їх представляла Українська громада *Кобзар* у м. Смедерево, брав участь художник-аматор Б. Жижиленко (Smederevo, 1930: 45–46).

Найбільш відомим серед українських емігрантів-митців, життя яких пов'язане з Югославією, був Микола Бутович (1895–1961). Він народився у с. Петрівка Гадяцького пов. Полтавської губ. Закінчив Полтавський кадетський корпус та Олександрівську військову школу в Москві. Брав участь у Першій світовій війні. В Австрії потрапив у полон. Під час Української революції 1917–1921 рр. служив у 1-й козацькій дивізії Армії УНР. Перебував у таборі для інтернованих у Польщі. Навчався в Академії мистецтв (1919–1920) і мистецько-промислових школах у Празі (1920–1921) та Берліні (1921–1926). У 1927 р. закінчив Лейпцігську академію графічних мистецтв (Fedoruk, 2000: 106–123). Жив у Німеччині, Франції та Чехословаччині. Після окупації Карпатської України у березні 1939 р. змушений був виїхати до Румунії, звідти – до Югославії. Спочатку жив у Руському Керестурі, де намалював кілька портретів місцевих русинів, священників Мудрого і Б. Дюрі та д-ра Г. Костельника (Ковач, 1940: 157). На запрошення греко-католицького єпископа Діонісія Нярадія оселився у м. Крижевці (*Križevci*), де проживав у резиденції єпископа (Мукола, 1956: 14).

За час перебування в Югославії у 1939–1941 рр. М. Бутович побував у Хорватії, Боснії та Бачці. У Крижевцях він намалював 2 портрети єпископа Д. Нарядія, портрети його попередників, зокрема Гавриїла Павликовича (1710–1759) та Юлія Дрогобецького (1853–1934). У м. Дервента (*Derventa*), що на півночі Боснії, написав портрети редакторів *Українського календаря* місцевого священика Олександра Біляка й адвоката, співзасновника Українського товариства *Просвіта* в Загребі Ілька Крайцара, обкладинки *Ювілейного календаря для українців в Югославії на 1940 рік* (із портретом Д. Нарядія), *Українського календаря* (1940–1941), краєвиди міста й околиць (акварель, олія), у Спліті (порт на Адріатичному морі) – акварелі *Вітрильник у Спліті*, *Ярмарок* (1939), кілька краєвидів міста та замальовок його мешканців і тварин (1939–1940) (Fedoruk, 2002: 242–247). Частина своїх творів югославського періоду художник передав МВБУ у Празі (Vlasenko, 2017: 70–71). У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 4021) та Центральному державному архіві-музею літератури і мистецтва України (ф. 1366) зберігаються особові фонди М. Бутовича, які містять біографічні дані та творчий доробок художника, зокрема й югославського періоду (Jakovl'eva, 1997: 7–8; Sukalo, 2011: 130–142).

Восени 1935 р. від імені групи українців з Великої Кікінди О. Коробов, А. Новицький та М. Шміт подарували Українській громаді у

Великому Бечкереку ікону (образ Покрови Пресвятої Богородиці) роботи художника Зелінського (Vlasenko, 2011c: 46).

Отже, у середовищі української політичної еміграції, що перебувала в балканських країнах, були й представники мистецтва – професійні художники і скульптори та аматори. Вони виявили себе у різних галузях і жанрах образотворчого мистецтва та залишили творчу спадщину, яка сприяла збереженню українцями національної ідентичності. Поряд з мистецькими студіями дехто з них активно займався політичною діяльністю. Йдеться про Михайла Паращука й Юрія Русова, які в певні часи міжвоєнного періоду були одними з лідерів української політичної еміграції в Болгарії та Румунії. Перспективними, на думку автора, є дослідження спадщини української політичної еміграції в країнах Південно-Східної Європи на ниві красного письменства, журналістики та драматургії.

Valeriy Vlasenko

CULTURAL ACTIVITIES OF THE INTERWAR UKRAINIAN EMIGRATION IN THE
BALKANS (visual art)

Summary

The article explores the artistic legacy of the Ukrainian artists that emigrated to South East Europe during the period between two world wars. The description of the studios and art residences of Ukrainian artists both professionals and amateurs in Bulgaria, Romania and Yugoslavia is based on the documents from Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, Central State Archives of Bulgaria and National Archives Czech Republic as well as local Ukrainian emigration press. The article presents a variety of artistic works and techniques, including fine arts, painting, portraits, sculpture, graphics, theatrical decoration and costume art, iconography, «heroic art» among others. It focuses on the art works created during the emigration period of such artists as M. Parashchuk (Bulgaria), S. Bogdanovych, Y. Lipetsky, N. Gerken-Rusova, Y. Rusov (Romania), M. Butovych (Yugoslavia) among others.

Key words: visual art, Bulgaria, Romania, sculpture, Ukrainian political emigration, Yugoslavia.

ДЖЕРЕЛА

Herken-Rusova N. (1936). *Sviato Derzhavnosti – za heroichniy teatr*. Praha.

Herken-Rusova N. (1939). *Heroichniy teatr* / Vydavets O. Bachynska. Lviv: Stavr.

In-t.

- Centralen dyrzhaven arhiv na Respublika Bylgarija (CDAB), f. 1717K, op. 1, a. e. 570.
- TsDAB, f. 1717K, op. 1, a. e. 287.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchых orhaniv vladы ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO), f. 3696, op. 2, spr. 258.
- TsDAVO, f. 4465, op. 1, spr. 157.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO), f. 269, op. 2, spr. 16.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 18.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 48.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 271.
- Národní archiv České republiky (NAČR), f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 11, inv. № 309.
- NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 67, inv. № 858.
- NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 67, inv. № 861.

ЛІТЕРАТУРА

- V. (1936). 75-ta richnytsia smerty T. Shevchenka v Bukareshti. *Tryzub*, 19, 15. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2009). Na nyvi nauky i mystetstva (do biohrafii Yuriia Rusova ta Natalii Herken-Rusovoi). *Pamiatky: arkhеohrafichnyi shchorichnyk*, 10, 212–236. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2011a). Ukrainska hromada v Bolharii (za materialamy paryzkoho tyzhnevyyka «Tryzub»). *Sumska starovyna*, 35, 14–27. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2011b). Ukrainska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkoho «Tryzuba»). *Kyivska starovyna*, 1, 123–136. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2011c). Ukrainska hromada u Velykomu Bechkereku (Iuhoslaviia) u mizhvoiennyi period. *Kyivska starovyna*, 3, 41–48. (Cyrillic)
- Vlasenko, V. (2012). Publikatsii Dmytra Herodota na storinkakh paryzkoho tyzhnevyyka «Tryzub». *Visnyk Tsentralnoho derzhavnogo arkhivu zarubizhnoi ukrainiky*, 1, 97–108. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2014). Shevchenkovskie dni ukrainskoy politicheskoy emigratsii v Bolgarii v mezhvoennyi period (po materialam parizhskogo ezhenedel'nika «Trizub»). *Izvestiya na Instituta za istoricheskie izsledvaniya. Sofiya*, XXXI, 1, 106–114. (Cyrillic).

- Vlasenko, V. (2017). Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy y ukrainska emihratsiia na Balkanakh. U: *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* / Red.: I. Sribniak ta V. Rozyukovski. Torun-Kyiv, 1, 69–73. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2018a). Biblioteki i kluby ukrainskoi politychnoi emihratsii na Balkanakh u mizhvoieennyi period. *Rusynystychny study*, 2, 188–199. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2018 b). Kulturna diialnist mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v Bolharii (muzyka, tantsi, teatr). *Sumska starovyna*, LII, 38–50. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2020). Teatralne mystetstvo v seredovyshchi mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii. *Rusynystychny study*, 4, 23–37. (Cyrillic)
- Hula, O. (2018). Diialnist ukrainskykh kulturno-prosvitnytskykh orhanizatsii u Korolivstvi SKhS/Uuhoslavii yak chynnyk zberezhennta natsionalnoi identychnosti (1918–1941 rr.). *Chasopys ukrainskoi istorii*, 37, 30–38. (Cyrillic).
- D. H. (1933). Sviato Tarasa Shevchenka v Bukareshti. *Tryzub*, 30–31, 38. (Cyrillic).
- D. H. (1938). Yalynka v Bukareshti. *Tryzub*, 6, 25. (Cyrillic).
- Keseva, Ts. (2008). *Bolgariya i russkaya emigratsiya: 1920-1950-e roky*. Moskva: Biblioteka-fond «Russkoe Zarubezh'e»; Russkiy put'. (Cyrillic).
- Kovach, M. (1940). Prosvytny obstavyny u nas y robota «Prosvyty» u ostani'h dvoih rokoh. U: *Rusky kalendar za rusynoh u Jugoslavii' na 1941. rok*, 154–159. (Cyrillic).
- Kozlitiu, V. D. (1996). *Russkaya i ukrainskaya emigratsiya v Yugoslavii (1919–1945 gg.)*. Khar'kov: «RA». (Cyrillic).
- Kozlitiu, V. (1996). Ukrainski hromadski orhanizatsii v Yuhoslavii (20-30-ti rr. XX st.). *Ukrainska diaspora*, 9, 52–69. (Cyrillic).
- Kosik, V. I. (2010). *Russkie kraski na balkanskoy palitre. Khudozhestvennoe tvorchestvo russkikh na Balkanakh (konets XIX – nachalo XXI veka)*. Moskva. (Cyrillic).
- Liskyi, B. (2008). Ohliad kulturno-osvitnoho zhyttia ukraintsiv u Bosnii (1890-1990). U: *Materialy do istorii ukraintsiv u Bosnii*. Novyi Sad, 5, 71–76. (Cyrillic).
- Loza, M. (24 liutoho 1983). Pamiati Tetiany z Kniahynytskykh-Dushenko. *Svoboda*. Dzheresi-Siti, Niu-York, str. 2. (Cyrillic).

- Matviienko, V. M. (2004). Parashchuk Mykhailo Ivanovych. U: *Ukrainska dyplomatychna akademiia*, 2, 256. (Cyrillic).
- Matiash, I., Manasiieva I., Tertychna A. (2021). *Ukrainsko-bolharski vidnosyny: ofitsiina i kulturna dyplomatiia (1918–1944)*. Kyiv-Sofiia. (Cyrillic).
- Mykola, Butovych (1956). *Monohrafiia. Avtobiohrafiia M. Butovicha ta stattia V. Sichynskoho*. Niu-York: Slovo. (Cyrillic).
- Moskalenko, V., Tertychna A. (2021). Ukrainski kulturni proieky v Bolharii: tradytsii i moderni praktyky. *Zovnishni spravy*, 1–2, 27–31. (Cyrillic).
- N. H. (1941). Pro maliara Kleona i nehidnyka Polidora. *Batava*, 5, 13–15. (Cyrillic).
- Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy*. Ch. 1. Praha. (Cyrillic).
- Narizhnyi, S. (1999). *Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. (Cyrillic).
- Pavlenko, M. (1999). *Ukrainski viiskovopoloneni y internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachchyny ta Rumunii: stavlennia vlady i umovy perebuвання (1919–1924 rr.)*. Kyiv. (Cyrillic).
- Pelenska, O. (2005). *Ukrainskyi portret na tli Prahy: ukrainske mystetske seredovyshe v mizhvoienii Chekho-Slovachchyni*. Niu-York; Praha. (Cyrillic).
- Porokhivskyy, H. (1931). *Ukrainska viiskova emihratsiia v Rumunii. Tabor*, 16, 74–90. (Cyrillic).
- Rumiantsev, O. (2008). «Rusky novyny» ta «Ridne slovo» – dzerkala dvokh ukrainskykh hromad v Yuhoslavii v period mizh dvoma svitovymy viinamy. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Istorychni nauky*, 11, 448–460. (Cyrillic).
- Sahan, H. (2012). *Yuhosloviany u XX stolitti: hromadski ta kulturni zviazky z Ukrainoiu*. Kyiv.
- Smederevo (1930). *Yuhoslaviia. Hurtuimosia*, 1, 45–46. (Cyrillic).
- Stepovyk, D. (1994). *Skulptor Mykhailo Parashchuk: zhyttia i tvorchist*. Kyiv-Toronto-Edmonton: Vyd-vo Kanadskoho in-tu ukr. studii Alberta skoho un-tu. (Cyrillic).
- Sukalo, A. M. (2011). Osobovi fondy predstavnykiv ukrainskoi diaspory v arkhivnykh zibranniakh TsDAML. Mykola Butovych. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 130–142. (Cyrillic).
- Fedoruk, O. (2000). Khudozhnyk Mykola Butovych u Nimechchyni. *Kyivska starovyna*, 5, 106–123. (Cyrillic).

- Fedoruk, O. (2002). *Mykola Butovych: zhyttia i tvorchist (povernuti imena)*. Kyiv, Niu-York: Vyd-vo M. P. Kots. (Cyrillic).
- Hakova, E., Moskalenko V. (2007). *Prof. Mihajlo Ivanovich Parashchuk. Skulptor i obshhestvenno-politicheski deec (1878–1963): Nauchno-inventaren opis na lichnija arhiv na prof. Mihajlo Parashchuk CDA na R.B. F. 1717K*. Sofija: Paradigma. (Cyrillic).
- Yakovlieva, L. (1997). «Na Ukrainu povernu». Mykoli Butovychu – 100 roktiv (Dokumenty osobovoho fondu Mykoly Butovycha, shcho zberihaiutsia u Tsentralnomu derzhavnomu arkhivi vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy). *Obrazotvorche mystetstvo*, 2, 7–8. (Cyrillic).
- Liskij, B. (2008). Djelovanje ukrajinskoh drustva «Prosvita» iz Zagreba među Ukrajincima u Bosni i Hercegovini između dvaju ratova. In: *Materialy do istorii ukrainsiv u Bosnii*, 5, 53–67.

